

NICOLAE GHIKA-COMĂNEȘTI, MOȘIER, EXPLORATOR, DEPUTAT, BANCHER ȘI MINISTRUL LUCRĂRILOR PUBLICE (1875–1921)

Alin SPÂNU

Doctor în istorie, profesor asociat la Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

Domenii de preocupare: istoria României, istorie militară, istoria serviciilor de informații.

Cărți publicate: *Istoria serviciilor de informații/contrainformații românești în perioada 1919–1945*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010 (lucrare distinsă de Academia Română cu premiul Mihail Kogălniceanu); *Serviciul de Informații al României în Războiul de Întregire Națională (1916–1920)*, București: Editura Militară, 2012; *Spioni, spioane și dandanale în România neutră (1914–1916)*, București: Editura Militară, 2016; *Spioni, spioane și dandanale în România războinică (1916–1919)*, București: Editura Militară, 2019; *Informații, propagandă și contraspionaj în Transilvania, Ungaria și Banat (1918–1920)*, București: Editura Militară, 2020 ș.a.

Nicolae Ghika-Comănești, moșier, explorator, deputat, bancher și ministrul lucrărilor publice (1875–1921)

Rezumat. Nicolae Ghika-Comănești l-a însoțit pe tatăl său, Dimitrie, în expediția științifică din Somalia (1895–1896), apoi a mers singur în Africa de Nord în 1899 (între Maroc și Sahara), în SUA și Canada (1910–1911). A fost ales în conducerea societăților de protecție și exploatare rațională a pădurilor (din 1910). Unchiul său, Eugen, a fost ales în Parlament din 1869 până în 1912, tatăl său – din 1872 în 1892, iar el a fost ales prima dată în 1905, toți reprezentând județul Bacău. În perioada martie-octombrie 1918 a fost ministrul Lucrărilor Publice și s-a achitat bine de misiunea extrem de dificilă. La primele alegeri pe baza votului universal (noiembrie 1919) a fost ales deputat, dar ulterior a refuzat să mai candideze. S-a implicat în investiții pentru dezvoltarea economiei naționale și a fost ales președinte al Băncii Națiunii. Din cauza unor investiții și speculații bursiere făcute de câțiva directori, Banca a intrat în faliment. Muștrările de conștiință l-au condus spre o decizie de onoare, astfel că a decis să-și pună singur capăt zilelor.

Cuvinte-cheie: Nicolae Ghika-Comănești, explorator, bancher, ministrul Lucrărilor Publice, România.

Nicolae Ghika-Comănești, Landowner, Explorer, Deputy, Banker and the Minister of Public Works (1875–1921)

Abstract. Nicolae Ghika-Comănești accompanied his father, Dimitrie, on the scientific expedition in Somalia (1895–1896), then he went alone to North Africa in 1899 (between Morocco and the Sahara), to the USA and Canada (1910–1911). He was elected to the leadership of the societies for the protection and rational exploitation of forests (since 1910). His uncle, Eugen, was elected to Parliament from 1869 to 1912, his father – from 1872 to 1892, and he was elected for the first time in 1905, all of them representing Bacău County. Between March and October of 1918, he was the Minister of Public Works in this period he acquitted himself very well on this extremely difficult mission. In the first elections based on the universal vote (November 1919) he was elected deputy, but later he refused to run again. He got involved in investments for the development of the national economy and was elected president of the National Bank. Due to investments and stock market speculations made by a few directors, the Bank went bankrupt. The rebukes of conscience led him to an honorable decision, so he decided to end his days himself.

Keywords: Nicolae Ghika-Comănești, explorer, banker, the Minister of Public Works, Romania.

Familia Ghica și-a lăsat amprenta asupra spațiului românesc de la jumătatea secolului al XVII-lea și până după Al Doilea Război Mondial. Deși de origine albaneză și deveniți domni cu ajutorul Imperiului Otoman, Ghiculeștii s-au împământenit și s-au implicat în reformarea și dezvoltarea celor două state românești, a Principatelor Unite (din 1859), a regatului (din 1881) și României Mari (din 1918). Primul domn, Gheorghe Ghica, a domnit, succesiv, în Moldova (1658–1659) și Țara Românească (1659–1660). Fiul său, Grigore I Ghica, a urcat pe tronul Țării Românești de două ori (1660–1664 și 1672–1673). Nepotul, Grigore al II-lea, a avut cinci domnii: trei în Moldova (1726–1733, 1735–1741 și 1747–1748) și două în Țara Românească (1733–1735 și 1748–1752). Grigore al II-lea a avut doi băieți, ambii domni: Scarlat – în Moldova (1757–1758) și Țara Românească (1758–1761 și 1765–1766), și Matei – în Țara Românească (1752–1753) și Moldova (1753–1756). Unul dintre frații lui Grigore al II-lea a fost Alexandru, mare dragoman al Porții (1727–1741), care nu a domnit în Țările Române, dar a fost tatăl lui Grigore al III-lea Ghica, domn în Moldova (1764–1767 și 1774–1777) și Țara Românească (1768–1769). Acest domn este cunoscut pentru opoziția sa vehementă față de raptul nordului Moldovei practicat de Imperiul Austriac (1775), care, în final, i-a adus asasinarea (1777). Grigore al III-lea a avut un frate, Dimitrie, care după asasinarea sa s-a retras la București. A avut trei neveste și 24 de copii, iar primii doi băieți au devenit și primii domni pământeni, după revoluția lui Tudor Vladimirescu: Grigore al IV-lea (1822–1828) și Alexandru al II-lea (1834–1842).

Grigore al III-lea a avut și o soră, Ecaterina, căsătorită cu Dimitrie Sulgearoglu, cu care a avut doi băieți – Gheorghe (1739–1801) și Constantin (1745–1818). Dragostea cu care i-a copleșit unchiul, ca pe proprii săi copii, i-a făcut pe cei doi să-și schimbe numele în Ghika, cu „k” pentru a fi diferențiați de trunchiul principal al familiei. De la acești doi Ghika au început să fie denumite ramurile familiei, de regulă după numele moșiei principale. Primul frate,

Gheorghe Ghika, a avut trei băieți, dintre care doi au pus bazele unor ramuri: Dimitrie, Grigore-Budești și Alexandru-Brigadier. Dimitrie a avut tot trei băieți, care au întemeiat alte trei ramuri ale familiei: Iordache-Trifești, Alexandru-Kefal și Constantin-Șerbănești. Al doilea frate, Constantin Ghika, a avut doi băieți, care au pus bazele altor două ramuri: Dimitrie-Comănești și Gheorghe-Deleni.

Dimitrie Ghika-Comănești (1780–1835) a fost mare vistiernic și a avut un fiu, Nicolae (1815–1851), la rândul său mare vistiernic, dar și ministru al Cultelor. Nicolae a avut șase copii, dintre care patru băieți. Dimitrie [1, p. 31-38] (31 decembrie 1839 – 23 martie 1923) și Eugen (1 ianuarie 1840 – 18 decembrie 1912) au fost gemeni (diferențiați de câteva ore) și au contribuit la dezvoltarea ramurii din care făceau parte. Dimitrie a devenit doctor în drept la Universitatea Humboldt din Berlin, subprefect de Bacău, președintele Tribunalului Bacău, consilier la Curtea de Apel București, prefect de Bacău, deputat conservator (1872–1892) și consilier regal. Pasiunea pentru vânătoare, călătorii și descoperiri l-a condus către statutul de membru al Societății Geografice Române (din 1875). După 20 de ani, plin de experiență națională, s-a încumetat să exploreze și o parte a Africii. Și-a mărit averea după ce pe moșiile sale s-a descoperit petrol, iar în 1900 a semnat o convenție pentru exploatarea cărbunilor. În 1912 era caracterizat drept „mare filantrop și nu e nevoie a-i descrie miile de binefaceri, căi nu într-un oraș, dar în țara întreagă este recunoscut ca *părintele nevoiașilor*” [2]. Fratele său geamăn s-a înrolat voluntar în armata nordistă din Războiul Civil american (1861–1863) și a ajuns la gradul de căpitan. A revenit în țară din cauza unor probleme personale și s-a implicat în politică alături de Partidul Conservator, fiind ales parlamentar de Bacău, din 1869 și până la decesul său.

Dimitrie Ghika-Comănești s-a căsătorit cu Zoe Lahovary și au avut doi copii, o fată și un băiat. Maria (1870–1850) a fost căsătorită (din 1891) cu Leon Mavrocordat și a avut doi copii. Nicolae a venit pe lume la 19 septembrie 1875 în castelul familiei de la Comănești [3, p. 187].

Urmează studiile liceale în țară, apoi licența în drept la Lausanne și Geneva. Se pare că spiritul aventurier s-a transmis în familia Ghika din generație în generație. Așa se face că tatăl și fiul au urmat cursuri de topografie și botanică înainte de a se îndrepta spre cornul Africii [4, p. 39-52]. În perioada octombrie 1895 – februarie 1896 au urmat traseul Triest – canalul Suez – Marea Roșie – portul Berbera (Golful Aden, capitala Somaliei britanice). De aici, tatăl și fiul au plecat în necunoscut, în principal la vânătoare, cu 60 de oameni, 72 de cămile, 15 oi, cai și catâri. Au străbătut teritorii din Djibouti, Etiopia și Somalia, adunând plante, trofee vânătoarești și cartografiind locurile. Rezultatele științifice ale expediției, inclusiv prima hartă exactă a Somaliei, au fost prezentate la societăți științifice din vestul Europei. Cei doi au publicat, în 1897, separat, câte o carte privind experiența africană, inițial Dimitrie [5] (în limba română), apoi și Nicolae [6] (în limba franceză, în Elveția). Deși diferite ca stil, ambele conțin descrierea a 55 de plante (multe noi), a 201 de animale vâdate (din 20 de specii) și prezintă prima hartă exactă a Somaliei.

Tentația aventurii, plăcerea de a vedea locuri noi și a vâna tot felul de animale l-au făcut pe Nicolae Ghika-Comănești să continue șirul călătoriilor. În 1899 a efectuat o expediție de la muntele Atlas (Maroc) până la castelul Glahui de la marginea deșertului Sahara. Peste un deceniu (1910–1911), va lua decizia să treacă Atlanticul și să meargă de-a lungul fluviilor Mississippi și Missouri, prin preerii, Munții Stâncoși și Alaska. În Canada va explora și vâna până la marginea Cercului Polar. A revenit în țară cu informații noi și, evident, trofee vânătoarești, unele păstrate la Comănești, altele donate Muzeului Antipa. Între timp se implică în diplomatie, fiind numit atașat diplomatic la Legația din Paris, iar, în 1905, este ales deputat de Bacău pe listele Partidului Conservator. În 1903 s-a căsătorit cu Ioana (Yvonne) Băleanu, care a urmat studii de muzicologie și a fost una dintre compozitoarele importante de muzică religioasă [7, p. 31-40].

Prin Legea din 30 martie 1910, s-a înființat Casa Pădurilor, în care Nicolae Ghika-Comănești

a fost membru în consiliul de administrație, apoi ales administrator delegat. A fost ales, de asemenea, și președinte al Fondului Forestier al României. Tot în acea perioadă a luat ființă societatea „Progresul Silvic”, în care moșierul a fost cooptat ca membru în consiliul de administrație. Explicația alegerii sale era, în primul rând, deținerea unui vast domeniu forestier pe Valea Trotușului, între Târgu Ocna și Palanca, intrat în exploatare din 1895, când s-a construit o linie de cale ferată. Apoi, unchiul Eugen nu a avut copii, așa încât toată averea sa imobilă a revenit nepotului Nicolae. În al doilea rând, a fost apreciat pentru că s-a preocupat de ameliorarea domeniilor sale prin plantare și împădurire în zone stâncoase, regularizarea unor cursuri de apă, înființarea de păstrării cu care a populat afluenții Trotușului. De asemenea, potecile și drumurile au fost „împietrite până în vârful munților și de-a lungul văilor” [8, p. 343].

Din punct de vedere politic, nu făcea parte din marii oratori sau din pleiada ministerială conservatoare. Adversarul său politic, liberalul I.G. Duca [9], îl considera un slab orator. În opinia sa, la dezbaterile de la Mesajul tronului, din noiembrie-decembrie 1915, „au participat la ea și deputați care nu aveau ce căuta într-un atare duel oratoric” [10, p. 65], între aceștia numărându-se și Nicolae Ghika-Comănești. Punctul culminant al duelurilor verbale a avut loc în zilele de 15 și 16 decembrie 1915. Un discurs bun și pro-antantist a fost susținut de Constantin Stere [11], urmat de Nicolae Ghika-Comănești, „multimilionarul reprezentant conservator al județului Bacău” [10, p. 70], pe care „toată lumea îl știa cu desăvârșire lipsit de darul vorbirii” [10, p. 70]. La tribună deputatul conservator „a citit toate motivele prin care cafenelele sprijineau nevoia pentru România de a lupta în războiul mondial alături de Puterile Centrale” [10, p. 70]. Potrivit lui Duca, discursul a avut o singură calitate: „nu a fost prea lung și că, mai curând decât o proceau pesimiștii și enervații, Take Ionescu a putut să-și înceapă cuvântarea” [10, p. 70].

La 15 august 1916, România a declarat război Imperiului Austro-Ungar și a decretat mobilizarea. Între cei mobilizați s-a aflat și

Nicolae Ghika-Comănești, care a fost trimis la Biroul Informații din Marele Cartier General. Aici a adus „servicii însemnate” [8, p. 343], mai ales prin cunoașterea la perfecție a limbilor engleză, franceză și germană. În septembrie 1916, îl însoțește pe colonelul C.B. Thompson, atașatul militar britanic, pe frontul Armatei a IV-a (de Nord). Liderul Partidului Conservator, Alexandru Marghiloman [12], a notat că Thompson „a fost pe tot frontul lui Prezan cu Nicu Ghika. După el, suntem în situație proastă; la urma urmei vom avea prin Aliați satisfacție, dar vom fi victimele loviturii pe care germanii vor căuta să o dea undeva. Frontul de la Riga va fi în curând ușor de ținut cu trupe puține, iar germanii vor căuta să lovească în frontul oriental, probabil în Moldova. Vom avea cinci-șase sute de mii de germani pe brațe, căci rezervele lor sunt departe de a fi sleite! [13, p. 41].

După declarația regelui Ferdinand, de la Răcăciuni, din 23 martie/5 aprilie 1917, adresată soldaților, majoritatea – țărani, că la finalul războiului vor primi pământ și drept de vot, au început discuțiile în Parlamentul de la Iași. În iunie 1917, în timpul dezbaterilor asupra reformei agrare, „majoritatea marilor proprietari din Parlament au votat în favoarea reformei, cu câteva excepții: Nicolae Ghika-Comănești, Nestor Cincu, Ionaș Grădișteanu, Constantin Argetoianu, Mihai Chintescu” [14, p. 198].

Nicolae Ghika-Comănești are misiuni militare și în spațiul rus, în special la Odessa. Ține legătura cu parlamentarii români aflați în sudul Rusiei, cu militarii aflați în diverse misiuni și cu autoritățile ruse. Îl informează, totuși, pe șeful Partidului Conservator de starea de spirit din rândul românilor. În noiembrie 1917, Marghiloman a notat că cenzura poștală „a remis lui G. Știrbei o scrisoare din 9 septembrie, trimisă de Nicu Ghica din Odessa. Parlamentul a fost o parodie: toți deputații îndârjiți contra lui Brătianu și Take Ionescu, care sunt urâți, dar totuși votând cu Guvernul. (E și nota lui Comșa transmisă din Elveția de Martha Bibescu.) Ca să-i țină în mână, spune Ghica, se întrebunțeau trei mijloace de presiune: Banca Națională, aprovizionarea și legea marțială” [13, p. 267].

Prin preluarea puterii politice de către bolșevici (30 octombrie/7 noiembrie 1917), Rusia a decis unilateral să solicite un armistițiu inamicilor. Etapa a doua a vizat încheierea unei păci cu orice preț, iar militarii aflați pe diverse fronturi să revină acasă. Aceste măsuri au condus, în scurt timp, la dezintegrarea armatei ruse, iar frontul românesc a rămas descoperit prin dispariția celor patru armate aliate. Prin urmare, Guvernul Român a fost obligat să solicite un armistițiu, dar era clar că nu se mai putea opune militar forțelor germano-austro-ungare. La 28 ianuarie 1918, Ionel I.C. Brătianu a prezentat regelui demisia cabinetului, iar a doua zi, generalul Alexandru Averescu [15] a fost însărcinat cu formarea unui nou guvern și continuarea negocierilor cu Puterile Centrale. Lipsa de experiență politică și lipsa unor rezultate pozitive în discuțiile de pace cu inamicii au condus la demisia guvernului Averescu, la 4 martie 1918. A doua zi, 5 martie 1918, Alexandru Marghiloman a primit de la regele Ferdinand mandatul de a forma un nou guvern, care a avut nouă portofolii, extinse apoi la 11. De remarcat că, înaintea Unirii Basarabiei cu România (27 martie 1918), trei lideri basarabeni au sosit la Iași și au discutat, la 20 martie 1918, cu premierul Alexandru Marghiloman. Ion Inculeț, Daniel Ciugureanu și Pan Halippa au ascultat cuvintele profetice ale liderului conservator și prim-ministru: „Basarabia prea slabă pentru a trăi singură și despărțită; ucrainenii pândesc nordul și litoralul mării; nici bani, nici armată. Unirea le-ar face un singur serviciu: să oprească dezmembrarea” [16, p. 119]. Câteva zile mai târziu după Unire, la 9 aprilie 1918, Inculeț și Ciugureanu au intrat în echipa guvernamentală ca miniștri fără portofolii, pentru Basarabia.

Ministerul Lucrărilor Publice este încredințat, interimar, ministrului de Război, generalului Constantin Hârjeu, apoi, din 25 martie 1918, lui Nicolae Ghika-Comănești. Motivul întârzierii a fost calitatea de ofițer mobilizat a ministrului, care a trebuit demobilizat pentru a putea prelua funcția. În aceeași zi în care a depus jurământul, Regina Maria se afla la Comănești, unde a asistat la o paradă a trupelor din Divizia 7 Infanterie.

După terminarea ceremoniei a fost invitată la castelul familiei Ghika-Comănești, „unde ne aștepta un prânz militar” [17, p. 486] oferit de gazde. Principala sarcină a ministrului Lucrărilor Publice a fost reorganizarea căilor ferate – „sarcină grea, de care prin energia de care totdeauna a dat dovadă s-a achitat cât se poate de bine” [8, p. 343] – dar și a căilor rutiere. Într-un timp scurt a repus în funcțiune mai multe magistrale de cale ferată, mai ales între Moldova și Muntenia pentru transportul de marfă și pasageri.

La 11/24 aprilie 1918 regina Maria îl vizitează pe Ion Pelivan, aflat la Spitalul Brâncoveanu, unde fusese operat și se afla stare gravă. Regina l-a găsit „agreabil, inteligent și amabil” [18, p. 57], apoi s-a întors la Palat. Aici l-a primit în audiență pe Nicolae Ghika-Comănești, apoi a notat: „mi-a plăcut omul mai mult decât mă așteptam” [18, p. 58]. „Omul” a continuat să lucreze în vederea remedierii infrastructurii afectate de război și de inamic, apoi de integrare a comunicațiilor basarabene cu România. Dificultățile inerente – Oltenia, Muntenia și Dobrogea ocupate de inamic, iar Basarabia cu o stare de nesiguranță publică – au fost depășite cu tact și tenacitate.

Apropierea Armatei Aliate de Orient de Dunăre a condus, inevitabil, la o reorientare a politicii externe autohtone. La recomandările Antantei, armata a fost pregătită, iar Puterilor Centrale li s-a solicitat să părăsească teritoriul ocupat. La 23 octombrie/6 noiembrie 1918, Regele a solicitat premierului Marghiloman demisia guvernului, iar acesta a înțeles că rolul său în salvarea țării s-a încheiat. A doua zi, guvernul prezidat de generalul Constantin Coandă [19] a decretat mobilizarea armatei și a declarat război Puterilor Centrale.

În noiembrie 1919 au avut loc primele alegeri bazate pe votul universal. Nicolae Ghika-Comănești, deși era criticat din două părți – era unul dintre marii moșieri autohtoni și făcuse parte din cabinetul Marghiloman – a reușit să fie ales deputat. Cu tot acest succes, la alegerile următoare (mai 1920) nu a mai vrut să participe. Ideea sa principală a fost dezvoltarea industriei naționale, astfel încât și-a folosit averea personală în acest scop. Integritatea

și disponibilitatea sa au stat la baza numirii în calitate de președinte al consiliului de administrație al Băncii Națiunii (1920). Banca fusese înființată de Alexandru Marghiloman și alți politicieni conservatori, în 1912, și a avut o evoluție constant pozitivă. La preluarea funcției existau perspective favorabile de investiții în economia națională, care avea atâta nevoie de refacere după distrugerile și pagubele provocate de conflagrația mondială. Unele din investiții au fost cumpărarea de acțiuni la Uzinele de Fier și Domeniile Reșița (1920) și societatea „Petroșani”. În vara anului 1921, Nicolae Ghika-Comănești face o excursie în Scoția. În lipsa sa, directorul general Stoian, zis „Băncuță”, se apucă de inginerii financiare și speculații bancare cu valută. În octombrie 1921, la revenirea în țară, Ghika-Comănești găsește instituția bancară în plin scandal de faliment. Imediat a scos șase milioane de lei din averea personală pentru plata unor datorii, însă suma totală era exorbitantă (400-600 milioane lei). Take Ionescu [20], ministru de externe, l-a chemat și i-a solicitat să-i emită polițe personale lui Stoian în valoare de 30 milioane lei. Presiunile politice, situația dificilă a băncii și o discuție dură cu tatăl său, care i-a spus să se gândească bine ce face, căci are patru copii și îi lasă pe drumuri, l-au bulversat. Muștrările de conștiință s-au agravat pe zi ce trece, astfel că singura decizie de a ieși din criză a fost una morală. În ziua de 8 octombrie 1921, Nicolae Ghika-Comănești a luat un revolver și s-a sinucis [21]. O dată cu el a dispărut și unul dintre susținătorii și investitorii autohtoni în dezvoltarea economiei naționale. Stoian a fost arestat, dar răul fusese deja făcut. La 15 noiembrie 1921 „Gazeta Aradului” a publicat pe prima pagină articolul *Fraudele de la Banca Națiunii*: „Cele dezvăluite la Banca Națiunii, de sub conducerea lui Stoian, au produs în întreaga capitală o revoltă foarte explicabilă și aceasta cu atât mai mult cu cât în numeroase rânduri financiarilor cunoscuți au atras atenția celor în drept asupra operațiilor nebunești săvârșite în străinătate de directorul general al băncii. Ori de câte ori s-a oferit prilejul, s-a căutat să se arată că nu era Stoian omul

indicat să poată să conducă o instituție financiară creată în niște împrejurări când trebuia să aibă cineva o pregătire deosebită și o practică îndelungată pentru a putea dirija o instituție financiară ce trebuia să lupte cu împrejurări atât de excepțional de grele și cu o concurență atât de energică și de experimentată ca aceea a marilor bănci existente. Crahul Băncii Națiunii era un lucru prevăzut și o chestie de timp. Situația lui Stoian la bancă, deci, ca și operațiile ce le făcea, nu erau decât o acțiune frauduloasă ce nu putea să înșele pe cunoscători. Întreaga presă a publicat, de altminteri, articole documentate, în care s-a arătat incapacitatea și necinstea recunoscută a lui Stoian, exprimându-se păreri de rău că milionarul, astăzi la închisoare, a putut odată și odată să treacă prin rândurile ziariștilor, oricât ar fi fost de modestă condiția lui de pe atunci în presă” [22, p. 1].

Nicolae Ghika-Comănești a avut patru copii, trei băieți și o fată. Primul născut a fost Dimitrie (1904–1989), care s-a căsătorit cu Valentina Bibescu (fiica lui George Valentin și Martha Bibescu) și au avut un băiat, John-Nicholas (1928–2003). Acesta, urmând tradiția familiei de implicare totală în proiecte curajoase, a ales cariera militară în armata britanică și a ajuns general de brigadă de cavalerie. A lăsat în urmă un fiu, Christopher (n. 1969) și un nepot, Hugh-Christopher-John (n. 2007), astfel că ramura Ghika-Budești își continuă destinul în istorie cu aceeași demnitate și onoare.

Note și referințe bibliografice:

1. Murariu, Dumitru. *Dimitrie Ghika-Comănești (= Ghika Comăneșteanu) n. 31 decembrie 1839, Iași-d. 1923*. În: „Columna” nr. 1/2012.
2. Eremia, George G. *Albumul Partidului Conservator 1912*. Ediția a II-a, f.a., f.p.
3. O scurtă biografie a acestuia, În: Alexe, Nicu, Constandache, Valentin (coord.). *Enciclopedia educației fizice și sportului din România*. Ediția a II-a, Vol. VI. București: Măiastra, 2015.
4. Petrescu, Iorgu. *110 ani de la expediția lui Dimitrie și Nicolae Ghika-Comănești în Somalia*. În: „Revista Muzeelor” nr. 3, 2005, p. 123-127; Negrea, Ștefan. *Prințul Dimitrie Ghika-Comănești și fiul său Nicolae, exploratori ai „țării somalilor” (cornul oriental al Africii)*, În „Columna” nr. 1, 2012, p. 39-52.

5. Ghika-Comănești, Dimitrie. *O expediție română în Africa*. București: Editura Socec, 1897. Ediția a II-a. Iași: Editura Polirom, 2016 (prefață de Mircea Anghelescu).

6. Ghika-Comănești, Nicolae. *Cinq moins au pays des Somalis*, Geneva, 1897.

7. Misăilă, Lavinia; Stavinschi, Magda. *Natura și muzica în familia Ghika-Comănești*. În: „Columna”, nr. 2, 2013, p. 31-40.

8. Antonescu, Petre. *Necrolog*. În: „Revista Pădurilor”, an XXXIII, octombrie-noiembrie-decembrie 1921, nr. 10-11-12, p. 343.

9. Ion G. Duca (n. 20 decembrie 1879, București – d. 29 decembrie 1933, Sinaia) a intrat în politică în Partidul Național Liberal în 1907, fiind ales deputat de Covurlui, apoi a deținut funcții ministeriale: Ministerul Cultelor și Instrucțiunii (1914–1918), Ministerul Agriculturii și Domeniilor (1918-1919), Ministerul Afacerilor Străine (1922–1926) și Ministerul de Interne (iunie 1927 – noiembrie 1928). A fost ales președintele PNL (decembrie 1930) și a fost numit premier (noiembrie 1933), însă după numai o lună a fost asasinat de legionari pe peronul gării Sinaia.

10. Duca, I.G. *Memorii*, Vol. II, *Neutralitatea*, partea II-a (1915–1916), ediție și indice de Stelian Neagoe. Timișoara: Editura Helicon, 1993.

11. Constantin Stere (n. 1 iunie 1865, Ciripcău, Soroca-d. 26 iunie 1936, Bucov, Prahova) a intrat în mișcarea narodnicilor (antițaristă) pentru care a fost arestat și exilat în Siberia (1886–1892). Vine în România, absolveste Facultatea de Drept din Iași (1897), se înscrie în PNL, este ales viceprimar al Iașului (1898) și rector al Universității „A.I. Cuza” (1913–1916). Fondează și conduce „Viața românească” (1906) în care susține neutralitatea României. După ocuparea sudului țării de Puterile Centrale colaborează cu aceștia și conduce ziarul „Lumina”. Se alătură lui Alexandru Marghiloman și luptă pentru unirea Basarabiei cu România, fiind ales președinte al Sfatului Țării (aprilie-noiembrie 1918). După război este marginalizat și atacat în presă, dar se înscrie și activează o perioadă în Partidul Național Țărănesc.

12. Alexandru Marghiloman (n. 27 ianuarie 1854, Buzău-d. 10 mai 1925, București) doctor în drept și în științe politice la Paris (1878); intră în Partidul Conservator, devine deputat (din 1884), și ministru în diferite cabinete conservatoare (1888–1913). Din iunie 1914 a fost ales președintele Partidului Conservator. A acceptat funcția de prim-ministru, în martie 1918, pentru a îmbunătăți condițiile dure impuse României de reprezentanții Puterilor Centrale în negocierile de pace.

13. Marghiloman, Alexandru. *Note Politice* (ediție și introducere Stelian Neagoe), Vol. II. București: Editura Machiavelli, 1994.

14. Iorga, Filip-Lucian. *Impactul Primului Război Mondial asupra descendenților boierimii române*. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2015.

15. Alexandru Averescu (n. 9 martie 1859, Ismail – d. 3 octombrie 1938, București) urmează Seminarul teologic din Ismail, participă voluntar la Războiul de Independență (1877–1878), absoluește Școala divizionară de la Mănăstirea Dealu (1881) și Școala Militară de la Torino (1886). În cariera sa a deținut, printre altele, funcția de comandant al Școlii Superioare de Război (1894–1896), atașat militar la Berlin (1896–1898), șeful Secției Operații din Marele Stat Major (1899–1904), ministru de război (1907–1909), șef al Statului Major General (1911–1913), comandant al Corpului 1 Armată (1914–1916). După intrarea României în război i s-a încredințat comanda Armatei a 2-a (1916–1918). Prim-ministru în perioadele ianuarie-februarie 1918, martie 1920–decembrie 1921 și martie 1926–iunie 1927.

16. Marghiloman, Alexandru. *Note Politice* (ediție și introducere Stelian Neagoe), Vol. III. București: Machiavelli, 1995.

17. Maria, Regina României. *Jurnal de Război 1917–1918* (traducerea din engleză de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia). București: Humanitas, 2015.

18. Maria, Regina României, *Jurnal de Război 1918* (traducerea din engleză de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită, prefață și scurtă cronologie de Lucian Boia), București: Humanitas, 2015.

19. Constantin Coandă (n. 6 martie 1856, Craiova – d. 30 septembrie 1932, București) a luptat ca sublocotenent în Războiul de Independență (1877–1878), apoi a plecat în Franța unde a studiat Politehnica și Școala de Artilerie. Atașat militar la Viena și Bruxelles; general

de brigadă (1902), inspector general al Artileriei (1904–1910), general de divizie (1911) și delegat militar la Conferința de Pace de la București (1913). Șeful Misiunii Militare române pe lângă Marele Cartier General rus (1916–1917) și general de corp de armată (1917). A deținut funcția de prim-ministru și ministru al afacerilor străine în perioada 24 octombrie/6 noiembrie – 29 noiembrie/12 decembrie 1918, apoi de președinte al Senatului (1920–1921 și 1926–1927).

20. Take Ionescu (n. 13 octombrie 1858, Ploiești – d. 22 iunie 1922, Roma) a intrat în politică alături de PNL (1883–1885), apoi a aderat la Partidul Conservator (1891–1908), perioadă în care a fost ministru Cultelor și Instrucțiunii (1891–1895) și ministru de Finanțe (1904–1907). Din 1908 a înființat Partidul Conservator Democrat, cu care a participat la guvernarea conservatoare din 1912–1913, în care a deținut Ministerul de Interne. A fuzionat cu Partidul Conservator Naționalist (octombrie 1916), condus de Nicolae Filipescu și a participat la guvernare, alături de PNL, până la începutul anului 1918, în care a fost ministru fără portofoliu și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Din 19 octombrie 1919, mișcarea s-a denumit Partidul Democrat Unionist, adoptând un program progresist. A fost ministru de externe (iunie 1920 – decembrie 1921) și prim-ministru (decembrie 1921 – ianuarie 1922).

21. Pena, Cătălin. *De ce s-a sinucis guvernatorul Băncii Națiunii în 1921*, [online]. [Accesat: 12.04.2023]. Disponibil pe Internet la adresa: <https://evenimentulistoric.ro/governatorul-bancii-natiunii-isi-trage-un-glont-in-gura-la-1921-calatoria-facuta-impreuna-tatal-sau-in-tara-somalilor.html>

22. „Gazeta Aradului”, an I, nr. 14, marți 15 noiembrie 1921, p. 1.